

Bu isteği önceleri kabul görmediyse de aleyhinde yapılan propagandaların artması üzerine Zilhicce 304'te (Haziran 917) görevden alınarak hapse atıldı. Yerine getirilen İbnü'l-Furât malî durumu düzeltmeceği yolunda verdiği sözü tutamayınca bir yıl kadar sonra o da azledildi; yeni vezir Hâmid b. Abbas da yetersiz bulundu ve İbnü'l-Cerrâh onun yanına danışman olarak verildi. Muktedir-Billâh, Rebîülâhîr 311'de (Ağustos 923) veziri Hâmid'i ve ona sormadan işleri yürüten İbnü'l-Cerrâh'ı görevlerinden alarak İbnü'l-Furât'ı üçüncü ve son defa vezirliğe getirdi. Bu arada önce hapse atılan İbnü'l-Cerrâh daha sonra Mekke'ye ve arkasından San'a'ya sürgüne gönderildi. 312 (924) yılında İbnü'l-Furât'ın yerine vezir olan Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Muhammed İbn Hâkân, İbnü'l-Cerrâh'ın serbest bırakılmasını sağladı; ayrıca kendisi Mısır ve Suriye bölgesinin teftişiyle görevlendirildi. Halife ise 314'te (927) bir yıl önce İbn Hâkân'ın yerine tayin ettiği Ebü'l-Abbas el-Husaybî'yi azlederek yerine İbnü'l-Cerrâh'ı getirdi.

Safer 315'te (Nisan 927) göreve başlayan İbnü'l-Cerrâh, yaptığı birtakım düzenlemelerle devlet işlerini yeniden yoluna koydu. Ancak İbn Hâkân ve Ebü'l-Abbas el-Husaybî'nin vezirliği döneminde gelirlerin azalması, maaşların arttırılması ve saray masraflarının çoğalması bazı ekonomik sıkıntılara sebep olmuştu. İbnü'l-Cerrâh, bu durumu düzeltmeyeceği endişesiyle artık yaşlandığını ileri sürüp görevden affını istedi. Halife de onun bu talebini kabul ederek Rebîülevvel 316'da (Mayıs 928) yerine İbn Mukle'yi tayin etti ve İbnü'l-Cerrâh ile kardeşi Abdurrahman'ı tutuklattı. Bir süre sonra serbest bırakılan İbnü'l-Cerrâh, 318'de (930) İbn Mukle'nin halefi İbn Mahled Süleyman b. Hasan tarafından kendisine yardım etmek, divanlara bakmak ve mezâlîm mahkemelerini yönetmekle görevlendirildi. Kâhîr-Billâh döneminde de (932-934) müzakerelerde bulunmak üzere Hamdânî Emîri Hasan b. Ebü'l-Heycâ'ya gönderildi. 325'te (936) Râzî-Billâh tekrar kendisine vezirlik teklifinde bulunduysa da yaşlı olduğunu ileri sürerek kabul etmedi. Bunun üzerine kardeşi Abdurrahman vezirliğe, kendisi de onun danışmanlığına ve Dîvân-ı Mezâlîm'in başkanlığına getirildi; on yıl sonra 29 Zilhicce 334 (1 Ağustos 946) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

İbnü'l-Cerrâh, Abbâsîler'in karışık bir döneminde iki defa vezirlik yapmış ve Sâcoğulları'ndan Yûsuf b. Ebû's-Sâc ile, Fâtîmîler'le, Karmatîler'le ve Irak'ta çıkarı-

lan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Devleti içinde bulunduğu malî sıkıntılardan, halkı da kâtiplerin baskılarından, ârızî vergilerden ve rüşvetten kurtarmak için çok çalışmış, hatta Dîvânü'l-merâfîk'i sadece rüşvetle mücadele etmek üzere görevlendirmiştir. Ferdî şikâyetlerle yakından ilgilenmesi, güçsüzlerin haklarını korumasıyla ünlüdür. Kendisine büyük saygı duyan Halife Muktedir-Billâh, emrine divit takımını tutmakla görevli özel bir memur vermiş ve o tarihten sonra bu memuriyet kadrolaştırılarak sürdürülmüştür (Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 67-68).

Dindar ve hayır sever bir kimse olan İbnü'l-Cerrâh gelirinin büyük bir kısmını ihtiyaç sahiplerine, ulemâya ve sâlih insanlara dağıtır, kendisi az bir şeyle yetinirdi. Haremeyn'e ve Sugûr'a yapılan hizmetlerle bizzat meşgul olmuş, birçok vakıf kurarak diyâu's-sultândan elde edilen gelirleri Dîvânü'l-birr vasıtasıyla kutsal topraklara ve sınır boylarına harcamıştır. Onun ayrıca camilerin bakım ve tamiriyle, din görevlilerinin maaşlarıyla, hastahanelerin islahı ve buralarda uzman hekimlerin görevlendirilmesi, hastaların ihtiyaçlarının karşılanması gibi işlerle şahsen ilgilendiği de bilinmektedir.

İbnü'l-Cerrâh şiir ve edebiyata vâkıftı. Özellikle Mekke'de sürgünde iken tefsir ve diğer dinî ilimlerle de uğraşmış, *Kitâbü Câmî'i'd-du'â*, *Kitâbü Me'âni'l-Kur'ân ve tefsîruh*, *Kitâbü'l-Küttâb ve siyâseti'l-memleke ve sîreti'l-ḥulefâ* adlı kitapları telif etmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 142).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḥ* (Ebü'l-Fazl), X, 73, 97, 147, 149; İbn Abdürabbîh, *el-İkdü'l-ferîd*, IV, 166; Ebû Bekir es-Sûlî, *Aḥbârü'r-Râzi-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 4, 65-66, 81, 83, 187, 203, 230; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab* (Abdülhamîd), IV, 305; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât*, Beyrut 1908, bk. İndeks; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 142; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, bk. İndeks; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, bk. İndeks.; a.mlf., *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 9, 21, 27, 28, 30, 60, 61, 67-68; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIV, 68-73; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Faḥrî*, s. 267-268, 273, 281; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef der Tevârîḥ-i Ḥulefâ ve Vüzerâ-yi İşân* (nşr. Abbâs İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 205-206; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 298-301; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 180, 181-182, 185, 187-188, 203, 207, 212, 215, 229; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbaside de 749 a 936*, Damas 1959, s. 399-467; a.mlf., "Ali b. İsa", *Elr.*, I, 850-851; Yûsuf el-İş, *Târîḥu 'aşri'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1990, s. 174-177; Zayfullah b. Yahyâ Ali, *el-Vezîrü'l-Abbâsî*

'Ali b. İsa b. Dâvûd b. Cerrâh: *İşlâḥâtühü'l-ik-tişâdiyye ve'l-idâriyye*, Mekke 1414/1994; H. Bowen, "Ali b. İsa", *Elr.* (Ing.), I, 386-388; K. V. Zetterstéen, "İbnü'l-Cerrâh", *İA*, V/2, s. 847-848.

NAHİDE BOZKURT

İBNÜ'L-CERRÂH, Ebû Abdullah

(أبو عبدالله ابن الجراح)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Dâvûd b. el-Cerrâh el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 296/908)

Abbâsî devlet adamı ve edip.

243'te (857) Bağdat'ta doğdu. Halife Müstaîn-Billâh'ın kâtibi Dâvûd b. Cerrâh'ın oğlu, İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsa ve Abdurrahman b. İsa vezir kardeşlerin amcasıdır. Mu'tazîd-Billâh Ahmed b. Talha döneminde (892-902) sarayda divan kâtipliğiyle işe başladı ve Vezir Ubeydullah b. Süleyman'ın kızı ile evlendi. 286'da (899) Meşrik eyaletlerinin vergilerini toplamakla görevlendirildi; bazan da vezire vekâlet ediyordu. Halife Müktefî-Billâh zamanında (902-908) ordu kâtipliği kadar yükseldi. 294'te (906) Meşrik eyaletlerine ait Dîvânü'l-harâc ve Dîvânü'd-diyâ' ile Dîvânü'l-ceyş'in başında bulunuyordu. Aynı yıl birçok bölgeyi kasıp kavuran ve hac kafilerine zarar veren Karmatîler'e karşı ordu hazırlamak üzere Kûfe'ye gönderildi (Taberî, X, 133). 295'te (908) Halife Müktefî-Billâh ölüm döşeğinde iken kardeşi Ca'fer'i veliâht gösterdi, halifenin kısa bir süre sonra ölmesi üzerine de Ca'fer'e Muktedir-Billâh unvanıyla biat edildi. Ancak aralarında İbnü'l-Cerrâh'ın da bulunduğu bazı devlet adamları anlaşarak Muktedir'i tahttan indirip İbnü'l-Mu'tezz'i halife yaptılar (20 Rebîülevvel 296 / 17 Aralık 908); İbnü'l-Cerrâh da onun veziri oldu. Fakat ertesi gün düşmanları harekete geçerek Muktedir'i tekrar halife ilân ettiler ve kısa bir müddet sonra da İbnü'l-Mu'tez ile İbnü'l-Cerrâh'ı öldürdüler. Başarılı bir idareci olmasının yanında tarih bilgisi (Taberî, Karmatîler'le ilgili bazı bilgileri ona dayanarak verir, bk. *Târîḥ*, X, 25, 122-123, 126, 130), genel kültürü, şair ruhlu mizacı ve faziletli kişiliğiyle de tanınan İbnü'l-Cerrâh ailesinin diğer fertleri gibi ilim ve edebiyatla da uğraşmıştır.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Varâka fî aḥbârî's-su'arâ*. Çoğu başka kaynaklarda bulunmayan altmıştan fazla şairin hayatını ve bazı şiirlerini ihtiva eden eser Abdülvehhâb Azzâm ve Abdüsettâr Ahmed

Ferrâc tarafından *el-Varâka* adıyla neşredilmiştir (bk. bibl.). 2. *Men sümmiye mine's-şu'arâ'* 'Amren fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm. Mudar ve Rebîa kabileleriyle Yemen'e mensup Câhiliye ve İslâm dönemlerinde yaşamış Amr adlı şairler hakkındadır. Eserde 206 şair Câhiliye, muhadramûn, Emevî ve Abbâsî devirleri esas alınarak gruplandırılmakta, kendilerinin kısaca bahsedildikten sonra şairlerinden örnekler verilmektedir. Kitabı Abdülazîz b. Nâsir el-Mânî' *Men ismühû 'Amr mine's-şu'arâ'* adıyla yayımlamıştır (bk. bibl.). 3. *Kitâbü'l-Vüzerâ'* (*Cehşiyârî*, s. 249; Dominique Sourdel eserden bazı parçaların günümüze ulaştığını kaydeder, *El²* [İng.], III, 750). 4. *Kitâbü's-Şîr ve's-şu'arâ'*. 5. *Kitâbü'l-Erba'a* (son iki eser için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 562).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh, *el-Varâka* (nşr. Abdülvehhâb Azzâm – Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1372/1953, Abdülvehhâb Azzâm'ın girişi, s. 12-16; a.mlf., *Men ismühû 'Amr mine's-şu'arâ'* (nşr. Abdülazîz b. Nâsir el-Mânî'), Kahire 1412/1991, Hamed el-Câsir'in girişi, s. 9-22; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 25, 73, 122-123, 126, 130, 133, 140; Cehşiyârî, *Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 249; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 561-562; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 496; VIII, 9, 14-19; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 427; Safedî, *el-Vâfi*, III, 61-62; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 353-354; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 224; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 355; D. Sourdel, *Le vizirat abbâside de 749 a 936*, Damas 1959, I, 214-215, 335, 337, 361-364, 371-375; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "İbn al-Djarrâh", *El²* (İng.), III, 750; Tenûhî, "Kitâbü'l-Varâka", *MMADm.*, XV/9-10 (1937), s. 335-339; Claude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1990 à 1992", *MIDEO*, XXI (1993), s. 436-437; Sâdık Seccâdî, "İbn Cerrâh", *DMBİ*, III, 218-219.

RECEP USLU

İBNÜ'L-CEVÂLİKÎ

(bk. CEVÂLİKÎ, *Mevhûb b. Ahmed*).

İBNÜ'L-CEVHERÎ

(ابن الجوهري)

Ebû Hâdî Muhammed
b. Ahmed b. Hasen el-Kerimî
el-Halidî el-Mısırî
(ö. 1215/1801)

Şâfiî fakihî ve dil âlimi.

1151'de (1738) doğdu. Kıymetli taş alım satımıyla meşgul olan dedesine nisbetle İbnü'l-Cevherî lakabıyla tanınır. Kendisi gibi ilimle uğraşan üç kardeşin en küçüğü olduğu için de Cevherî es-Sagîr diye anı-

lır. Babası Ezher âlimlerinden muhaddis, fakih ve usulcû Ahmed el-Cevherî'dir. İbnü'l-Cevherî ilk eğitimini babasından ve ağabeyinden aldıktan sonra Hafîl el-Mağribî, Muhammed el-Fermâvî, Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, Ali es-Saîdî ve Muhammed el-Melevî gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Atıyye el-Üchûrî'nin fıkıh ve usul derslerine katılarak icâzet aldı. 1168 (1755) yılında babasıyla birlikte gittiği Mekke'de Seyyid Abdullah b. İbrâhim el-Mîrganî ile görüşerek ondan faydalandı. Tahsilini tamamladıktan sonra Kahire'de Eşrefiyye Medresesi'nde müderris oldu. Babasının 1182'de (1768-69) ölümünün ardından onun yerine ders veren büyük ağabeyi de 1187 (1773-74) yılında vefat edince Ezher'de ve ramazan süresince Meşhed-i Hüseyin'deki ders halkalarının başına İbnü'l-Cevherî geçirmek istemişse de kendisi bunu kabul etmeyerek Eşrefiyye Medresesi'ndeki derslerine devam etti. 1187'de (1774) ikinci defa hacca gitti ve bir yıl kadar Hicaz'da kaldı. Bu süre içerisinde Harem-i şerif'te ders okuttu. Memleketine döndükten sonra vaktinin çoğunu inzivâda geçirmeye başladı. Sade bir hayat yaşamasına rağmen halk kendisine büyük teveccüh gösterdi ve şöretesi Mısır dışındaki İslâm ülkelerinde de yayıldı.

İbnü'l-Cevherî, 1199 (1784-85) yılında Mısır emîrleri arasında çıkan iktidar mücadelelerinden bunalinca ailesini de yanına alarak tekrar hacca gitti ve Mekke'de ikamet etmeye karar verdi. Ancak bir yıl sonra Kahire'ye döndü. Burada inzivâ hayatını devam ettirmekle birlikte Eşrefiyye'de ve diğer bazı yerlerde derslerini sürdürdü. Bu arada Ezher şeyhi seçimlerinde de belirleyici bir rol üstlendi. Ahmed ed-Demenhûrî'nin 1192'de (1778) vefatı üzerine İbrâhim Bey ve diğer bazı önde gelen kişiler anlaşarak Hanefî müftüsü Abdurrahman el-Arifî'yi onun yerine getirmek istediler. O zamana kadar Ezher şeyhleri Şâfiîler'den seçildiği için bu mezhebe mensup âlimler İbnü'l-Cevherî'ye Ezher şeyhi olmasını teklif ettiler. İbnü'l-Cevherî bu görevi kabul etmemekle birlikte yönetimi etkileyerek Ahmed el-Arûsî'nin Ezher şeyhi seçilmesini sağladı (Ali Paşa Mübârek, IV, 70-72). Daha sonraki şeyhlerin görevlendirilmesinde de önemli rol oynadı. Ahmed el-Arûsî'nin vefatı sırasında Mısır dışında bulunduğundan yeni şeyhü'l-Ezher'in tayini İbnü'l-Cevherî'nin dönüşüne kadar bekletildi ve ardından onun tasvibiyle bu göreve Abdullah eş-Şerkâvî getirildi.

Fransızlar 1213 (1798) yılında Mısır'ı işgal edince birçokları gibi İbnü'l-Cevherî'nin de evi ve kitapları yağma edildi. Çeşitli sıkıntılarla karşılaştı ve 11 Zilkade 1215'te (26 Mart 1801) vefat etti; Derbişemsüddeve'deki Kâdiriyye Zâviyesi'nde babasının ve ağabeyinin yanına defnedildi. İbnü'l-Cevherî ilminin yanı sıra zekâsı, güzel ahlâkı, zühd ve takvâsıyla toplumun teveccühünü kazanmış, yöneticiler katında etkili olmakla birlikte makam ve mevkîye önem vermediği için o dönemde Mısır'da idareyi elinde tutan Memlûk beylerine fazla yaklaşmamıştır.

Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Göyeti'l-vüşûl şerhi (ilâ) Lübbi'l-uşûl*. Zekeriyâ el-Ensârî'nin, Tâceddin es-Sübkî'ye ait *Cem'u'l-cevâmî*'i ihtisar ettiği *Lübbü'l-uşûl*'e kendi yazdığı şerhin hâşiyesidir (Kahire 1310, 1330, 1360/1941). 2. *İthâfü üli'l-elbâb bi-şerhi mâ yete'allaķu fî şey'in mine'l-i'râb* (Kahire 1278). 3. *Hilyetü zevi'l-efhâm bi-tahkiki delâleti'l-âm* (Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkî, nr. 3915/9 [mikrofilm]). 4. *er-Ravzü'l-vesîm fi'l-müftâ bih mine'l-mezhebi'l-kadîm* (Dımaşk, Mektebetü'l-Esedi'l-vataniyye, nr. 6026). 5. *İthâfü'r-râğib bi-şerhi Nehci't-tâlib li-esrefi'l-me'tâlib* (Mektebetü'l-Esedi'l-vataniyye, nr. 6347). 6. *Hulâşatü'l-beyân fi keyfiyyeti şübütî şiyâmi ramazân*. 7. *Nażmü'l-cevâhiri'l-îmâniyye fî şerhi'l-Aķâ'idî'n-Nesefiyye*. 8. *İthâfü'r-rifâķ bi-beyâni aķsâmi'l-iştikâķ*. 9. *Menşûrû'l-menşûr fî mes'eleli's-sâcûr*. 10. *Fethu'r-rahmân fî sühûlâtî't-teveccüh ve itmâmi'l-erkân*. 11. *Merķa'l-vüşûl ilâ ma'ne'l-uşûli ve'l-uşûl* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. *GAL Suppl.*, II, 744).

İbnü'l-Cevherî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-Mu'cemi'l-veciz li's-Seyyid 'Abdillâh el-Mîrganî, Nehcü't-tâlib fî eşrefi'l-me'tâlib, Menhecü't-tâlibîn fî muhtaşari Minhâci'l-âbidîn, Şerhu'l-Cezeriyye, Şerhu Lâmiyyeti Ebi'l-Abbâs el-Cezâzîrî, Şerhu Münkizeti'l-âbid* (babasının akaide dair eserinin şerhidir), *Şerhu 'Aķideti't-tevhîd, el-Lem'atü'l-elmafiyye fî kavli's-Şâfi'i bi-İslâmi'l-Kaderiyye, ed-Dürü'n-nażim fî tahkiki'l-kelâmi'l-kadîm, İthâfü's-sâ'il bi-ecvibeti'l-mesâ'il*.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, 'Acâ'ibü'l-âşâr, II, 440-442; Ali Paşa Mübârek, *el-Hitâtü't-Tevfikîyye*, Kahire 1306, IV, 70-72, 165-166; *Fihrisü'l-kütübî'l-Arabîyyeti'l-mahfûza bi'l-Kütübhâneti'l-Mısrîyye*, Kahire 1306, III, 225; Serkis, *Mu'cem*, I, 486, 722;